

BASICS BEATRIX

„MINDENÜTT SZÉP, DE LEGSZEBB A BALATONNÁL” – EÖTVÖS KÁROLY BALATONI UTAZÁSAI

TA kerettörténet Eötvösnek négy erdélyi barátjával (a magyar kultúrtörténet kiválóságaival – Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor, Gyulai Pál, Nagy Miklós) a Balaton körül tett 1875-ös utazása. Ez az utazás azonban nem fejeződik be az első könyvben, sőt a másodikban sem – ott a balatoni utazás vége valójában Eötvös felesége egy évvel korábbi halálának leírása.

*az anekdotikus,
nem ritkán drámai,
az olvasó érzelmeire
erősen ható stílus
azonban már
inkább a romantika
regényíróit idézi*

¶ Eötvös – ez a 18. század végi útleírások szerzőinél volt divatos szokás – az egyes fejezetek előtt tómondatokban sorolja azok fő témáit. Az anekdotikus, nem ritkán drámai, az olvasó érzelmeire erősen ható stílus azonban már inkább a romantika regényíróit idézi – például az Eötvös által is megörökített Jókaiét.

*szerepelnek
bennük mindazok,
akikre fontos
emlékeznünk,
épületek, amelyekre
nem vigyázunk és
nem értékeljük őket,
vagy éppen hagytuk
azokat eltűnni,
elpusztulni*

¶ A Balaton nem csupán a tavat jelenti, bár a tó a leírása szerint inkább élőlény, de a hozzá kapcsolódó emberek, tájak, épületek, művészek, gyűjtemények mind részei, történetekben természetesen. A történetek olykor magukkal ragadóan drámaiak, mozgóképszerűek, néha fárasztóan elhúzódók. Kivétel nélkül szerepelnek bennük mindazok, akikre fontos emlékeznünk, épületek, amelyekre nem vigyázunk és nem értékeljük őket, vagy éppen hagytuk azokat eltűnni, elpusztulni.

*se mérnök, se tudós,
se állatbúvár azt
igazán felismerni
sohase lesz képes*

¶ A vonatút során, akárcsak ma is, az utazók izgatottan várják és pillantják meg a Balatont. Attól kezdve, hogy elérték, elindul a történetek sora, részben magukba foglalva a szereplőket, részben magának Eötvösnek a mesélésében. Így kezdi: „Célunk nem az volt, hogy voltaképpen fölfedezzük a Balatont. Pedig még ma sincs igazán fölfedezve.” Hogy ez mennyire igaz, azt a történetek is jól illusztrálják. Eötvös megpróbálja megragadni azt a tüneményt, amit számára és másoknak a Balaton jelenthet: „A Balaton ábránd és költészet, történelem és hagyomány, édes-bús mesék gyűjteménye, különös magyar emberek ősi fészke, büszkeség a múltból s ragyogó reménység a jövőre. Se mérnök, se tudós, se állatbúvár azt igazán felismerni sohase lesz képes. Utazó kell ahhoz, aki egyúttal költő

és történetíró s azonkívül erdélyi ember” – írja, mintegy igazolásául a vállalkozásuknak.

*agy-két úriember
szegényes
deszkaviskóban
ugyan mindenütt
fürdött, s négy-öt
vasárnapon a közeli
falvak lakossága
oda vonult kocsikon
egyszer megfürödni:
de aztán ebből
állott az egész*

¶ Viszonylag keveset tudunk meg a Balatonról és környezetéről az utazás idejéből, annál többet Eötvös visszaemlékezéseiből, amelyekben felidézi a korábbi állapotokat. „Negyedszázad előtt még nem volt Siófok, nem volt Kenese, Almádi, Alsóörs, Fülöp, Badacsony, Balatonföldvár, Boglár, Fonyód. Mind e gyönyörű fürdőhelyek sivatag partok voltak, s idegen közönséget nem ismertek. Egy-két úriember szegényes deszkaviskóban ugyan mindenütt fürdött, s négy-öt vasárnapon a közeli falvak lakossága oda vonult kocsikon egyszer megfürödni: de aztán ebből állott az egész. Csak Balatonfüred állott és Keszthely, s kissé távolabb a Hévíz. Ez se régóta.”

*ez a fürdőhelyi
infrastruktúra
kiépülését jelentette
elsősorban, aminek
talán legfontosabb
része volt a színház*

¶ A 19. század második felétől kezdett tehát a Balaton azzá a fürdőhellyé válni, amilyennek a későbbiektől ismerhettük. Ennek része volt az Eötvös által említett települések jelentős fejlődése is – ez a fürdőhelyi infrastruktúra kiépülését jelentette elsősorban, aminek talán legfontosabb része volt a színház. Amikor Eötvös az „első magyar nemzeti színházról” ír, egyúttal azt is érzékelteti, mennyire fontos volt ez a Füredre látogató közönségnek is. Nem véletlen, hogy közadakozásból épült fel és nyílt meg 1831-ben, de sajnos rövid életű volt, 1878-ban lebontották, s az 1841-ben felépült nyári színház is hasonló sorsra jutott.

¶ Füred hangulatáról Bizay Mihály, a „nemzet bárója” története révén kaphatunk képet, a fürdőhely sajátos szélhámos figurája 1884-ben halt meg, 94 éves korában. Nemcsak működésében, külsejében is csaló volt (parókát hordott, festette magát), de a közönség elfogadta és elnézte hamisságait. Rendszeresen feltűnnek a mára elpusztult vagy átalakított egykori ikonikus épületek is, amelyekhez oly sok történet kapcsolódik: ilyenek például a Vargha-féle ház, a Lánchíd építkezésében részt vevő, nevében is magyarrá vált William Teasdale lakhelye vagy a Kassich-ház, Jókai Aranyember-házának mintája.

*a tó olyan, akár egy
élőlény, érzelmei,
indulatjai vannak,
bosszút áll, büntet,
olykor segít*

¶ Számos történet foglalkozik a balatoni tragédiákkal – Eötvös előadásában a tó olyan, akár egy élőlény, érzelmei, indulatjai vannak, bosszút áll, büntet, olykor segít. Az alsóörsi halászsok tragédiájának leírása is érzékelteti ezt az egyik leginkább magával ragadó történetként. Ide sorolhatók a balatoni jégen

való átkelés rémtörténetei, családi históriák egyaránt. A Balaton használták, árut szállítottak jegének a hátán, halásztak, a környék lakóinak megélhetését biztosította (ha olyan volt a kedve). Küzdelmes megélhetés volt ez, veszélyteli, szoros függésben a tótól magától.

¶ A Balaton mint politikai esemény helyszíne abban a fejezetben jelenik meg először, amely Jelačić és István nádor elmaradt találkozásáról szól. A találkozásnak kölcsönös megegyezés szerint 1848. szeptember 21-én délután 2 órakor a Balatonon, a *Kisfaludy* nevű gőzhajón kellett megtörténnie. A megghiúsult találkozás kapcsán Eötvös hosszan elmélkedik politikáról, hatalomról, sikerről. „A politikában se a becsületet keresik, hanem a sikert. Közönséges gazemberek élnek, dolgoznak, zajonganak, vezetnek és boldogulnak a politikában, akik képesek arra, hogy máról holnapra sikert érjenek el, vagy annak látszatát megszerezzék. Mi a siker? Ne gondoljátok ám, hogy a közjő a siker. A közjőt csak a bölcsek, a nagyok és a jólelkek tartják sikernek. A politikus azt tartja sikernek, ami neki jó. És amit a hatalom sikernek elismer.” Eötvös szavai az utókor számára is megfontolandók.

¶ Tihanyról sok mindent felemlít, amelyek köztudottak, a tihanyi várról már kevésbé hallott a mai Balaton-látogató. A több száz évig álló tihanyi erődtésnek ma már a nyomait sem találni. Néhány maradék követ beépítették az apátsági templom és a rendház falaiba. A vár feltételezhető helyéről és történetéről a Veszprémben, 2009. május 28-án tartott tudományos konferencia egyik előadása révén ma már alaposabb ismereteink lehetnek.¹

¶ Tihany már helyzeténél fogva is különleges – „...két nagy tóvá választja el a Balatont. Füred, Csopak, Alsóörs, Almádi, Kenese és Siófok nyaralói csak az egyik tavat látják, Tihanyon túl nem repülhet tekintetük. Így vannak a nyugati tó nyaralói is. Őelölük meg a Veszprém megyei Balatont zárja el Tihany. Csak a balatonföldvári fürdőtelep vidám lakói látják mind a két Balatont.” Ez ugyan nem teljesen igaz, valószínű, hogy inkább Földvár jó földrajzi adottságának hangsúlyozására írt így Eötvös. E fejezetben foglalkozik azzal is, hogyan alakult ki a fürdőhelyek közönsége: „Balatonföldvár főrendi fürdő,

[1] A konferencia előadásai elsősorban a Balaton-felvidéki várakkal foglalkoztak. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, 26/2010. A Veszprémben, 2009. május 28-án tartott tudományos konferencia előadásai – Karlinszky Balázs: Magánvár – királyi vár. A középkori tihanyi vár az okleveles források tükrében.

Szerelmey Miklós (1803-1875): Balaton albuma. Füred és Balaton vidéke, 1848, litográfia

IA.

100 200 300 400 500

Földnyi Mérték.

Engel & Mandello in Pest

VE SZPRÉM

ZALAEGERSEGGY

Siófok zsidó fürdő, Almádi polgári fürdő, Kenese hivatalnokfürdő, Balatonfüred hol papi, hol zsidó fürdő, Badacsony nemesi fürdő, Keszthely vegyes fürdő. És így tovább. Mi ennek az oka?" Választ nem ad a saját kérdésére, inkább ironikus lélel elmélkedik azon, vajon mikor lesz társadalmi egyenlőség a balatoni fürdőhelyeken.

¶ Ahogy halad a társaság nyugat felé, úgy lesz egyre lelkesebb a szerző. „Szigliget és Badacsony – a világ legszebb vidéke. [...] Ligethy ismerte e tájat. Néhány gyönyörű képe van is róla.”²

¶ Amikor a társaság a Badacsonyhoz érkezik, nem más fogadja őket, mint Szentirmay József (1826–1878).³ A bécsi Műegyetemen végzett építész 1848 júliusában beállt a honvédseregbe, a világosi fegyverletételnél már századosi rangban volt jelen. Ranolder János veszprémi püspök számára több megbízást is teljesített, ő volt a tervezője badacsonyi és csopaki villájának is. „Ő volt tehát a mi házigazdánk. Ő rendelte oda a partra a kocsikat, s ő vitetett föl bennünket János püspök villájába. Gyulai Pál úrral ő ült egy kocsiban. János püspök villája ott feküdt Badacsony déli vállán, a legszebb ponton. Emeletes földház, kényelmes szobákkal. Ablakaiból napkeletre, napnyugatra s déli irányban a végtelenig látni. Mögötte észak felé a hegy zárja el a látást. Ott van az Omlás, a Tornyok, a Gyapjúzsákok s tetejükön a Kereszt. Valamennyi kősziklából... János püspök nyaralója magasabban fekszik a tenger színe fölött, mint a szigligeti vár.” A villa sok éve áll pusztulófélben, lényegében csak főfalait megtartva a Badacsony oldalában. A rendszerváltozás után is a Badacsonyi Állami Gazdaság szőlészeti múzeuma maradt, majd egy ingatlanbefektető vásárolta meg és kezdett neki az átépítésének.

¶ Szentirmay az 1860-as években az egyházmegye birtokaiból azok korszerűsítése után szép jövedelmet szerző püspökség vezető tervezője, majd birtokigazgatója lett. Ranolder János felkérésére 1861-ben tervezte a csopaki villát, amely szintén nagyon rossz állapotban, sok hatvanas–hetvenes évekbeli, a hatalmas parkot és magát a romantikus, neogótikus, épületet elcsúfító toldalékkal áll elrejtve a Csopak feletti hegyoldalban. Mindkét épület szépségéről, jelentőségéről csak az egykorú ábrázolások révén alkothatunk képet. A badacsonyi villa

a villa sok éve áll
pusztulófélben,
lényegében csak
főfalait megtartva
a Badacsony
oldalában. A
rendszerváltozás
után is a
Badacsonyi
Állami Gazdaság
szőlészeti múzeuma
maradt, majd egy
ingatlanbefektető
vásárolta meg
és kezdett neki
az átépítésének

[2] Ligeti Antal (1823–1890) egyik balatoni tájképe 1867-ben került a Magyar Tudományos Akadémia épületébe, hasonlóképpen az 1860-as években keletkezett Szigliget című tájkép, ennek egy későbbi, 1884-es változata is feltűnt aukción, mint ahogy az 1878-ban festett és szintén az MTA épületében található Badacsonynak is.

[3] Elvben ő volt az ötödik útitárs, aki azonban nem volt végig együtt a társasággal.

Ránolder János veszprémi püspök arcképe
Forrás: A Vasárnapi Újság illusztrációja

Ranolder János veszprémi püspök csopaki villája
A szerző felvétele

az utóbbi tíz évben magánbefektető tevékenységének eredményeképpen jutott a teljes pusztulás szélére.

¶ János püspök nemcsak jótevője, támogatója volt püspöksége népének, de mecénásként számos épület építtetője, villái mellett templomokat is terveztetett.⁴ A Badacsony mellett áll egy olyan monumentum, amelyet századokon át helyeztek el az utak mentén, prominens helyeken, sokféle formában. János püspök keresztje „hatalmas négyszögű faragott kövekből emelt óriási feszület. Hogy megláthassák az utazók a parttól, a hajósok a vízről. S hogy amikor föltekintenek a hegyre, eszükbe jusson, hogy bércezen, sziklán, ormokon túl, égen, földön s minden magasságon felül van még fenség, az igazi fenség: a Megváltó. János püspök építtette a Keresztet, s ő maga személyesen szentelte föl.”

¶ Eötvös jól ismerte a Balaton történeteit, ezekből válogatott elmesélésekre. Ilyenek például a gonosz és jó testvéréről szóló vagy a halászok küzdelmes életével foglalkozó anekdoták. Ezek drámai jeleneteihez színpadként maga a tó szolgált.

¶ Badacsonyban Szegedy Róza házának meglátogatása alkalmat ad Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza szerelmi történetének elmesélésére, amelyről több fejezet is szól. Külön érdekesség a történet az angol lordok látogatásáról Kisfaludynál, aki éppen Torquato Tasso művét fordítja olaszból. A Balaton-felvidék ma egyik legismertebb építészeti emléké, a Szegedy-házként ismert, barokk préházat Mezőszegedi Szegedy Ignác és felesége, Rosty Katalin építtette 1795–96-ban. 1938-ban a Balatoni Társaság emléktáblát helyezett el falán, 1953-ban a magyar műemlékvédelem legelső munkái között, Gerő László vezetésével újjították fel az épületet, amely ettől kezdve irodalmi emlékmúzeumként működött

1953-ban a magyar műemlékvédelem legelső munkái között, Gerő László vezetésével újjították fel az épületet, amely ettől kezdve irodalmi emlékmúzeumként működött

¶ Csobánc várát meglátogatva a szőlősgazdák és pincék leírása következik, valamint a vár és tulajdonosa kalandos története. Sümeget elérve a püspöki palotában szállnak meg az utazók, „János püspök palotájában... Ez a palota a várhegy alján fekszik. Azt mondják: Padányi Biró Márton püspök építette a múlt században. Érdekes alak ez a püspök. Kemény magyar, de azért németté akarta tenni Magyarországot. Sümegi

[4] Ranolder János (1806–1875) épp Eötvös utazásának évében halt meg, a környék jótevőjeként mesél el róla több történetet is a szerző. A csopaki birtokon vincellér- és préház is épült, a környék legjobb borai innen származtak. A püspök jövedelmének legnagyobb részét jótékony célokra fordította, Veszprémben kórházat, zárdát, iskolát építtetett, a főváros részére százezer forintot adományozott egy leánynevelő intézet alapítására, halála évében nyílt meg ebből az adományból a Ranolder Intézet, a mai Leövey Klára Gimnázium.

A sümegi Darnay Múzeum kiállítóterme

tervünk ebből állt: megnézzük a várat s onnan Kisfaludy szőlejét. Megnézzük a költő lakását, ahol regéit írta, s huszonöt éven át volt boldog Szegedy Rózával. Megnézzük a püspöki könyvtárt és irattárt, Bíró Márton gyűjteményét.”

¶ Kisfaludy és a hozzá kapcsolódó személyek és helyek kiemelt helyet kapnak az elbeszélésfüzérben. Eötvös számára Kisfaludy személyének minden vonása vonzó, egyfajta emberi-írói-költői példaképet jelent. „Megnéztük a költő lakását. [...] Itt keresték őt fel gyakran hírneves férfiak, vármegyéjének oszlopos emberei, régi katonai pajtások, tábornokok, tudósok, a Kisfaludy és Szegedy atyafiság tagjai. Itt látogatta meg őt nemegyszer Deák Ferenc és Csányi László és Festetich György gróf, a keszthelyi Georgikon alapítója, s fia, László gróf, kivel mindvégig bizalmas barátságban állott. S ide jöttek messze vidékekről a felsőbb intézetek lelkes ifjai, hogy amikor a regék színhelyét, Csobáncot, Tátika, Szigliget, Somlyó várait megnézik, a regék költőjét is lássák, s áhítatos tiszteletüket meghatott hangon kifejezzék. [...] A házat és a sümegi szőlőt az ötvenes években János püspök vette meg a költő örököseitől. Ma mind a kettő a veszprémi püspökség vagyonát képezi.”

¶ A ház berendezését, emléktárgyait már akkor, Eötvös és barátai látogatásakor, 1875-ben szétlopkodták, hiába volt helyben tisztartó az őrzésükre, de a püspökök képmásgalériája megvolt, meg a könyvtár és levéltár anyaga is. Talán az sem véletlen, hogy az *Utazás a Balaton körül* Sümeggel és Kisfaludyval zárul. A következő kötetben azután mindkettő ismét feltűnik.

¶ A *balatoni utazás vége* hosszabb, nehezkesebb szerkezetű, a fejezetek alfejezetekre osztódnak, körülményesebb a történetmesélés. Az első kötet rövidebb történetei épp olyan terjedelműek, ami fenntartja a figyelmet, élvezetessé teszi az olvasást még a mai, sokkal gyorsabb történetmeséléshez szokott olvasó számára is. A *balatoni utazás végében* jobban látszanak Eötvös stílusának azon vonásai, amelyek talán okai jelenlegi viszonylagos elfeledettségének.

¶ Itt mintha mindennek a végéről szeretne megemlékezni – Szegedy Róza halálának és temetésének története is ezt érzékelteti. Ismét Sümegen járva elmélkedik vagyonról, gazdagságról, pénzről, kölcsönről, hitelről, bankokról: „Erő-e vagy

az első kötet
rövidebb történetei
épp olyan
terjedelműek,
ami fenntartja
a figyelmet,
élvezetessé teszi az
olvasást még a mai,
sokkal gyorsabb
történetmeséléshez
szokott olvasó
számára is

1909-ban a Nemzetnek ajándékozott
Darnay Múzeum Sümegeen.
1902-ben Darnayfalván

gyöngesség-e a gazdagodási vágy? Ez a kérdés.” Amire azonban nem kapunk választ.

Ramassetter Vince
(1806–1878) tette
világhíressé
a balatoni borokat,
nemesi címet
kapott, városi
tanácsnok volt

afféle Jókai-hős
típusként,
a legplasztiki-
kusabbak közé
tartozik, jelentősége
egyértelművé válik,
amit nagyon meg is
érdemel

A celldömölki templom története jelenik meg, mintegy mellé-
kesen, a sümegi kékfestő historiájában, aki később boráról is
híres lett – Ramassetter Vince (1806–1878) tette világhíressé a
balatoni borokat, nemesi címet kapott, városi tanácsnok volt.
Ahhoz képest, hogy Sümeg alapítójaként emlegetik, a szülő-
háza meglehetősen rossz állapotban van.⁵ „Százezreket adott
Sümeg városának, szülőföldjének. Alapított reáliskolát...adott
rá harmincezer forintot. Alapított felső leányiskolát...adott rá
húszezer forintot, s odaadta lakóházát, az is annyit ért. Alapí-
tott alreáliskolát, arra is adott húszezer forintot. Adott a vá-
rosnak téglagyárat nagy telekkel, építsen szép új városházat.
Alapított kórházat húsz ágyra, s adott hozzá nagy telket és 180
holdas gazdaságot, majorbeli épületekkel. Alapított cselédös-
zöntőndíjat és szegény lányok számára kiházasítási alapot. Édes
felesége nevének emlékére megalapította a Zsófia-óvodát” –
írja büszkén Eötvös, és valóban, Ramassetter Vince alakja, af-
féle Jókai-hős típusként, a legplasztikusabbak közé tartozik, je-
lentősége egyértelművé válik, amit nagyon meg is érdemel.⁶

Sümeg egyik kiemelkedő attrakciója volt a Darnay Múzeum. Er-
ről így ír Eötvös: „A Darnay-gyűjteményben is megvolt egye-
bek közt Kisfaludy Sándor nagy költőnk könyvtára s Szegedy
Róza összes kedvelt olvasmánya. Emlékkönyveik, jegyzetei-
k, gazdasági naplói. Együtt értékes nemzeti kincs. Darnay
a Nemzeti Múzeumnak adományozta. [...] Darnay tudomá-
nyosan eléggé művelt és áldozatra eléggé készséges volt arra,
hogy vidékén maga is végezzen és vezessen ásatásokat. Sze-
rencsével jártak ásatásai. [...] Könyvtári, ásvány- és növény-
tani, őslénytani és képzőművészeti része alig jöhet figyelem-
be. De Magyarország történelem előtti korát s népvándorlási
és magyar korát gyönyörűen megvilágítja. Magángyűjtemény
ma nincs az országban, amely gazdagságra s értékre nézve
megközelítené.”⁷ A Darnay Múzeum termeiben tárlók soka-
ságában láthatta az akkori közönség a gyűjtemény kincseit,
s a téma kapcsán Eötvös összefoglalót ad a magyarországi
gyűjtéstörténetről. Az 1908-ban létrejött Darnay Múzeum
anyagi gondok miatt 1922-ben bezárt, így a régészeti anyag

[5] 2017-ben a város tervezte a ház felújítását és ott látogatóközpont kialakítását, a mai helyzetről nem találtam információt.

[6] Olvashatunk róla és más sümegiekről itt: Sümegi ismeretek tára. Életrajzok, családtörténetek. Összeállította Miklósi-Sikes Csaba, Sümegi Fórum Alapítvány, Sümeg 2016.

[7] További forrás ehhez: Darnay Kálmán: Kaszinózó táblabírák. Korfestő történeti tréfák. I–II. köt.; szerk., jegyz.: Miklósi-Sikes Csaba; Sümegi Fórum Alapítvány, Sümeg 2010.

1937-ben a keszthelyi Balatoni Múzeumba került, a Kisfaludy-gyűjtemény Sümegen maradt, és ez lett az alapja az 1938-ban megnyíló Kisfaludy-múzeumnak.

¶ A Keszthelyre kerülő gyűjtemény sorsa a teljes pusztulás lett: 1945 márciusában a zalaegerszegi vasútállomáson szállítás közben, a bombázások során megsemmisült minden. A gyűjtő szerencsére már nem tudott erről, 1945. július 3-án meghalt.

¶ A Századok 1947-ben közölte a hírt: „Az igen értékes régészeti (szalacsikai kelta pénzverőműhely, a keszthelyi avar sírleletek, római kori leletanyag), művelődés- és helytörténeti, valamint művészeti (középkori ötvösművek, kályhacsempék, XVII. századi miseruhák, törökhódoltság korabeli emlékek, porcelángyűjtemény, balatoni vonatkozású képanyag stb.) és néprajzi (népművészeti) gyűjteményének túlnyomó része, Keszthely katonai kiürítése alkalmával, Zalaegerszeg vasúti állomásán, 1945. március 28-án, légitámadás következtében teljesen megsemmisült. A természetrajzi gyűjtemény sértetlen. A múzeum elpusztult anyaga pótolhatatlan. A károsodás kb. 95%-os.”⁸ 2015-ben a Balatoni Múzeumban rendeztek emlékkiállítását a Darnay-évfordulóra emlékezve.

[8] Századok, 1947, 361.

¶ A balatoni utazás vége elkanyarodik a Balatontól, sőt időben is visszatérünk 1844-be, amikor hét felső-tiszai jurátus⁹ elindul országot látni – Győr, Pannonhalma, Csesznek, Zirc után Veszprém felől térnek vissza az utazók a balatoni tájakhoz. Innen Felsőörsön át Füredre vezet az útjuk: „...megpillantották a Balaton tüneményes ragyogását, s azután nem is vették le szemüket róla. Nem törődtek ők ezután se a tatárjárás kori gyönyörű templommal, se azokkal a ligetekkel, ahol Szegegy Róza évekig siratta eltűnt jegyesét, Kisfaludy Sándort, se a csodálatos szépségű tájképekkel, apró patakkal, festők ecsetére méltó kotyogó malmokkal, szőlőhegyi díszes úri hajlékokkal – siettek Balatonfüredre.”

[9] Ferenczy István, Apostol József, Orbán Miklós, Oláh Dániel, Hudoba Soma, Lükő Géza, Lakatos Miklós – az ő utazásukat meséli Eötvös ebben a fejezetben, személyes ismerősei, joggyakornoktársai voltak az ifjak.

¶ Zánkán meglátogatják a vérkúti fürdőt, amelynek ma már helyét sem ismerjük, s amely nevét a vasoxidos forrásvíz vöröses színéről kapta. A fürdőházat az 1830-as években építették, sokáig nevezetes hely maradt, de a 19. század végére elfeledték. A jurátusok végigjárják a Balaton-felvidék falvait, megmásszák hegyeit, meglehetik a várakat, majd elkanyarodnak

a fürdőházat az 1830-as években építették, sokáig nevezetes hely maradt, de a 19. század végére elfeledték

Keszthely felé. Sümeg után Tátika és Rezi várai következnek, majd meglátogatják Kisfaludy Sándort, halála előtt két hónappal. Megemlékezik arról is Eötvös, hogy a gyermektelen Kisfaludy hagyatéki leltára hogyan készült, hogyan árverezték el az ingóságait, kik vásároltak belőle.

¶ Az út innen már visszafelé vezet Pozsonyba, Nagycenken, Fraknón, Nagymartonon át, és rövid összefoglalót kapunk a jurátusok élettörténetéről.

¶ Hévíz is megérdemelt két fejezetet, meg Keszthely nevezetességei. Amikor nem történethez kapcsolódnak a helyek, épp csak említészerű leírásokat kapunk, valójában a történetek révén válnak fontossá. Amikor Balatonszentgyörgyön vonatra ül a társaság, és így indul haza Pestre a déli part mentén, Eötvös akkor is a túlsópart nevezetességeit mutogatja társainak, és elmereng az elmúlt évtizedek hatalmas fejlődésén: „Ma már huszonöt virágzó balatoni fürdőtelepet mutathatnánk, nem hármát-négyet, mint harminckét év előtt. Akkor voltaképpen csak két fürdőtelepe volt a Balatonnak: Balatonfüred és Keszthely, de kezdődött már Almádi és Siófok is. Utazásunk után negyedszázad múlva jelent meg könyvem első két kötete. Csodálatos szeretettel karolta ezt föl művelt jó magyar közönségünk. [...] Mióta könyvem napvilágot látott: azóta évenként szaporodnak a Balaton körül az újabb és újabb fürdőtelepek. Kenese, Világos, Aliga, Zamárdi, Szárszó, Falu-Szemes, Mária-telep, Balatonberény, Györök, Szepezd, Badacsony, Alsóörs fürdőhelyek azóta keletkeztek, s ezek is, a régebbiek is azóta váltak nagyobbá és díszesebbé. [...] Majd ha a Balaton partjának minden alkalmas része kényelmes nyaralókkal lesz behintve, s ötvenezer fürdővendég helyett félmillió jön oda üdülni nyaranként: törekvésünk végére akkor jutunk el.” Eljutottunk ugyan ehhez, sőt még rosszabbhoz, de vajon itt van-e „a vég, ahova el kell jutnunk”?

¶ A balatonudvari temetőről is a túlsóparton utazva ír: „...sírköve... van vagy harminc. Az se olyan, mint másutt. Se nem márvány, se nem gránit. Hol venné itt azt a költséges követ a szegény ember? De a sírkőnek még alakja is más, mint ahogy szokás. Ily alakú sírkövet én sehol se láttam. Nem is hiszem, hogy volna valahol. Volt Balatonudvariban valaha egy szegény ember.

*akkor voltaképpen
csak két fürdőtelepe
volt a Balatonnak:
Balatonfüred
és Keszthely, de
kezdődött már
Almádi és Siófok is*

Ligeti Antal (1823–1890): A Badacsony, olajfestmény, 1878

Valami furcsa ember, találékony elme, olyan falusi ezermester. Kitalálta, hogy a sírkövet szív alakúra kell faragni. Legyen lába, amelyet elültessenek a sírban nyugovó fejéhez, de ami ki marad a földből, olyan legyen az, mint az ember szíve. Arra jönjön rá az írás.” Ehhez is kerített egy történetet, a magyarázattal, hogy a halottak kővé vált szívét örökítette meg a kőfaragó.

Eötvös látópontoknak nevezi azokat a helyeket, ahonnan a legszebb a táj, ilyenek Balatonyörök vagy a Csobánc háta mögötti Bács-hegy hágója, a Hegyeskő teteje, Füreden a Tamás-hegy, Tihany, az akarattyai nagy szilfa, „az alsóörsi kálvinista paplak napnyugatra néző ablaka”

¶ A kilátás, a látvány fontos része a balatoni tájnak. Eötvös látópontoknak nevezi azokat a helyeket, ahonnan a legszebb a táj, ilyenek Balatonyörök vagy a Csobánc háta mögötti Bács-hegy hágója, a Hegyeskő teteje, Füreden a Tamás-hegy, Tihany, az akarattyai nagy szilfa, „az alsóörsi kálvinista paplak napnyugatra néző ablaka”. Eötvös itt említi ismét a Balaton festőit, Ligetit, Mészölyt és hogy „...hanem hát van mégis látópont, mely várja művészt, s melyről meg lehet alkotni a világ legszebb tájképét. Ez a lovasi hegy s ezen is az én legkedvesebb és legrégebb barátomnak, Mórocza Kálmánnak szőlőhegyi kisded hajléka. Amint a hajlék ajtaján kilépünk: ott az a látópont... E kis falu mögött fekszik a lovasi hegy. Mögötte is, fölötte is, Alsóörstől nyugatra, Felsőörstől délre. Nem is magas a hegy, tetejét és oldalait szőlők borítják, nyugati meredek oldalát a völgy fölött erdő, sűrű csalit, rókáknak fészke s erdei vad madaraké.” E helyhez is kapcsolódik történet, az egykori felsőörsi Mike-palotáé. „Gyermekkoromban még némi faltöredékei fennállottak. Nyájörzök, képzelődő kincásók, szőlőhegyi hajléképítő az óta már földúlták a falat. Valószínűleg Mike úr építtette a felsőörsi régi templomot IV. Béla királyunk alatt, a tatárjárás után. Az építőművész valószínűleg ugyanaz, aki a budavári helyőrségi templomot is építtette IV. Béla alatt. A két templom ugyanazon műterv szerint épült. A budavári a király költségén, s ez a templom jóval nagyobb; a felsőörsi Mike úr költségén. Csakhogy Mike úrnak több pénze volt, mint a királynak, az ő temploma sokkal szebb és értékesebb műredek, mint a királyé. Az is lehet, hogy a sok udvari léhűtő kezén kallódott el a király pénze. Ósi szokás.”

¶ A Mike-palotára ma Miske néven emlékeznek, ez a helyének neve ma is, a prépostsági templomban a források szerint a tatárjárás után a veszprémi püspök oltárt szentelt, és az alapítók

valószínűleg Miske és felesége voltak.¹⁰ A többinek, amit a templomról ír Eötvös, nem sok köze van a valósághoz. A táj azonban valóban az egyik legszebb, „...határát balról elzárja az alsóörsi Somlyó hegye s maga a falu fehér egyházával s lakóházaival. Lent a parton a fürdőtelep nyaralói és tornyos hajlékai. Előttünk a Balaton, de túlsó partja messze, alig láthatni ködbe vesző vonalát. Itt legszélesebb a víz. Jobbról, napnyugatról Tihany félszigete a határ. A látópont magas, alattunk fekszik az egész világ, a közelben is tíz faluval, száz úri nyaralóval s ezer szőlőhegyi fehér hajlékkal. Mind vár, mind hí, mind mosolygó arccal ajánlja barátságát.”

- ¶ Eötvös feltűnően keveset foglalkozik a déli parttal, aminek az is oka lehet, hogy 1875-ben, az utazás idején még igen kevés épültek ki az ottani fürdőtelepek, de az a gazdag történeti múlt is hiányzott, amely az északi part esetében módot adott a minél változatosabb történetészésre.
- ¶ A hitelesség kérdése is gyakran felmerül – mindkét balatoni történetfűzér darabjait Eötvös anekdotázó stílusa jellemzi, mesét olvasunk, drámákkal, tragédiákkal, komikus jelenetekkel egyaránt. Ha a mai olvasó veszi a fáradságot és utánanéz az adatoknak, mindenről talál forrást, tényeket. Azt már jóval nehezebb megállapítani, mennyire alakította ezeket Eötvösnek olykor a túlzásoktól sem mentes mesélőkedve.
- ¶ A balatoni utazás vége az Almádiban megismert felesége halála, az utolsó történet. Késői írás, néhány évvel ezután már maga Eötvös is halott, a Nagy Háború harmadik évében. Halálával eltűnt az ő világa, s a Balaton is más lett.
- ¶ Zárszóként egy újabb történet, ezúttal nem Eötvöstől, hanem Eötvösről. Zsákodi Csiszér János (1883–1953) Eötvös-mellszobra 1916-ban készült el, több kiállításon szerepelt. Báró Wlassics Tibor, a Balatoni Társaság elnöke szerette volna elérni, hogy méltó és végleges helyre kerüljön. 1928-ban végül a pesti izraelita hitközség vette meg 2400 pengőért, azzal az ígérettel, hogy azt egyelőre a hitközség dísztermében, későbbi időpontban pedig Budapest egyik terén állítják fel. Végül Wlassics terve, hogy Füreden nyerjen a mellszobor végső elhelyezést, sajátos módon csak 1957-ben valósult meg, az év június 1-jén avatták fel a füredi Tagore sétányon, azóta is ott áll.

